

COMTE TÁRSADALOMTANA.

I.

A szociológia és az egyes társadalmi tudományok között olyanféle a viszony, mint a földgömb és egy térkép között, melyben minden ország külön van feltüntetve. A folyók, a hegyek, a városok jobban vannak megjelölve Magyarország, Anglia, Franciaország térképein, mint a gömbön. De míg Magyarországot nézzük, semmit nem látunk Angliából, s míg ezt nézzük, Franciaországból nem látunk semmit. A térképet nézzük, ha meg akarjuk tudni Budapest és Debrecen, London és Birmingham vagy Paris és Lyon fekvését és távolságát. De nem vesszük hasznát, ha Magyarország és Korzika, Anglia és India, vagy Budapest és London fekvését és távolságát akarjuk meg tudni. A földgömbön nem leljük meg fővárosunk szomszéd falvait, de megleljük rajta a föld minden országának aránylagos terjedelmét és viszonylagos fekvését.

A jogbölcsélet, az ethika, a politika, nemzetgazdaságtan és statisztikából részletesebben megismerhetjük ezen tudományok jelenségeit, mint a szociológiából, de nem tudjuk meg a magán- és büntetőjog, a jog és erkölcs, az erkölcs és gazdaság, a gazdaság és politika, a politika és statisztika közötti összefüggést és ezek mindegyikének a többihez való viszonyát és kapcsolatát.

A magánjoghoz folyamodunk, ha meg akarjuk tudni, hányféle a birtokrendszer, a nemzetgazdaságtanhoz, ha kíváncsiak vagyunk, hogy alakul a járadék, a politikához, hogyan tagozódik a főhatalom, a statisztikához, mitől függ a halálozások száma, de a szociológiához, ha azt akarjuk tudni, hogyan függnek ezek a különböző jelenségek össze. A szociológia tehát ezen egyes tudományokat nem teszi feleslegessé és nem szünteti meg, csupán egy magasabb synthesisbe vonja őket. Feltárja a különböző

társadalmi tünemények egységes eredetét, kapcsolatát és fejlődését, keresi azt az alaptényezőt, melyből ezen legkülönbözőbb jelenségek fakadnak, más szóval a társadalom szervezetének struktúráját és fejlődését iparkodik kinyomozni.

A szociológia megalapítója Comte.

Vannak a kik megalapítójának Condorcet-t, mások Cabanist, sokan Comte mesterét, St. Simont mondják. Erről lehetne beszélni, de az ilyesfajta apasági viták rendszerint meddők. Nem az a kérdés, hogy kinél merült fel egy gondolat először, hanem hogy kinek a műve tette azt eleven erővé. Bizonyos, hogy Comte adott az új tudomány fejlődésének lendületet és hogy ő volt az első, a ki megfogalmazott egy az emberi társadalom életét felölelő, tényeken alapuló (pozitív) fejlődési törvényt. A pozitív módszer ő előtte a történetre, a jogra, a politikára, vallásra, erkölcsre, szóval a társadalmi jelenségekre nem alkalmaztatott.

Verulami Bacon ugyan már kimondotta, hogy természet-tudományi módszerét az államtudományokra is alkalmazhatónak tartja, de tényleg nem alkalmazta. Comte terjesztette ki ezen módszert minden kutatásra.

Magyarázatát akarván adni, hogy a szociológia, vagy mint ő rendszerint nevezi, a társadalmi fizika, a természetfilozófia ezen utolsó hajtása, miért nem jöhetett az ő kora előtt létre, az összes tudományokat egy új rendszerbe foglalta, melyet mai napig is igen sokan elfogadnak.

Ezen rendszer alapja, hogy az egyes tudományok általánosságban és absztraktságban folytonosan kisebbedő, s szövevényességben és konkrétságban növekedő sorozatot képeznek. A sorozat: 1. Matematika (arithmetika, geometria, mechanika). 2. Az égi fizika vagy asztronómia. 3 A földi fizika. 4. Vegytan. 5. Biológia. 6. A társadalmi fizika vagy szociológia.

Ezen sorozatban mindegyik tudomány csak az előtte álló tudományok ismerete után tanulmányozható, mert mindegyiknek tüneményei az előtte álló tudományok törvényeitől is függenek és ezen kívül még saját külön törvényeitől is.

A számok törvényei valamennyi között a legáltalánosabb és legabstraktabb törvények. Ezek igazak minden dologról, mert minden dolog feltünteti a szám (alak és mozgás) elemi tényeit, minden dolog tehát tőlük függ, de ezek maguk semmi más törvénytől nem függenek. Az algebra tehát tanulmányozható minden más tudomány ismerete nélkül is. Legközelebb állanak

hozzá az általánosság és egyszerűség szempontjából a forma igazságai; a geometria tehát az algebra után már tanulmányozható és ismerete más tudomány ismeretére nem szorul. A mechanika csak az algebra és a geometria után tanulmányozható, mert ezen utóbbiak törvényeitől függ és még a saját törvényeitől.

Az asztronómia tüneményei a szám, az alak és a mozgás előző törvényétől függenek és még ezeken kívül a gravitatio törvényétől.

A szám, az alak és a mozgás tényein kívül feltüntetik a testek még a súly, a hő, a fény, stb. jelenségeit. Ezen jelenségekkel a fizika foglalkozik, a melynek tüneményei még az előző tudományok, a matematika, mechanika és az asztronómia törvényeitől is függésben vannak.

Találunk továbbá oly testeket, melyeken az egyesülés és bomlás jelenségeit észlelhetjük, ezekkel a kémia foglalkozik, mely tehát szintén függ a sorozatban előtte álló tudományok törvényeitől, Ugyanez áll a biológiára, melynek tárgya: a növés és érzéklés, stb. jelenségei. Ezeknek a köre ismét szűkebb, mint az előtte lévő tudományoké, a biológia tehát a mathezeis, a fizika, kémia törvényeitől és függésben lévén, csak ezek ismerete után tanulmányozható.

Végül „következnek a társadalmi élet törvényei, melyek a szerves élet és ez által egyszersmind a szervesetlen természet törvényeitől függenek, de egyúttal — mint az összes tudományoknak — megvannak a maga sajátos törvényei is, melyeket az előző tudományokból levezetni nem lehet. Minden egyes tudomány jelensége több tényezőtől lévén függésben, mint a sorozatban előtte lévő, törvényei kevésbé határozottak, vagyis a sorozatban előre haladva mindig több a »kivétel«.

Comte ezekhez a tudományokhoz később még az »Erkölcstan«-t csatolta. A lélektanról és logikáról, mint külön tudományról nem akar tudni, az értelmi és érzelmi működéseket a biológiába utalja, mert az introspektio nem lehet tudományos módszer. A lelki jelenségeket mintegy kívülről kell szemlélni. Az gyvelőt kell tanulmányozni.

Miután minden egyes tudomány a sorozatban előtte állónak törvényeitől is függésben van és csak ezek ismerete után tanulmányozható, a fenti sorozat egyúttal a tudományok keletkezésének és kifejlődésének időbeli sorrendjét is feltünteti. Érthető tehát most már, hogy a szociológia (ez az elnevezés is tőle

származik), mely a sorozatban az utolsó, miért nem jöhetett előbb, a többi tudományok kifejlődése előtt létre. A szociológia ezek ezerint ő előtte pozitív tudományyá nem is válhatott, mert a többi tudományok igazságai felderítve nem voltak.

II.

Társadalomtudományi tanításait a »Pozitív Politika« négy kötetében fejtette ki, nagy részletességgel (1851—1853). Eszerint a társadalmi tüneményeket ugyanolyan szellemben kell vizsgálat alá venni, mint a fizikai, kémiai vagy fiziológiai jelenségeket. Azok is változatlan természeti törvények uralma alatt állanak, melyekhez emberi beavatkozás nem férhet. Végzetesség az, melyet el kell fogadnunk. De épen az, hogy ezek a törvények változatlanok, teszük lehetővé, hogy azokat megmérhessük, eredményeiket lefolyásuk tartama (és nem az iránya) tekintetében módosíthatjuk.

A társadalom ezen emberi beavatkozástól nem függő törvényeinek kiderítése az új tudomány feladata. Más szóval feladata kideríteni, hogy az emberi nem a fokozatos átalakulások szorosan egybefüggő láncolata során miként fejlődött ama pontig — miután a kiindulási ponton állapota alig különbözött valamiben a nagy majmok társaságától — melyet manapság a civilizáció országaiban látunk.

Gyakorlatilag jellege főképen abban domborodik ki, hogy a múlt események figyelmes tanulmányozása által a jelen állapotok helyes megfejtését és a jövőnek általános irányát feltalálhatjuk. Megfigyeli minden egyes korszak sajátos tendenciáit és ezen megfigyelések az államférfi műveleteinek szolgálnak kiinduló pontul, mi által elkerülhetők, vagy legalább is enyhíthetők lesznek a társadalmi krízisek. A francia forradalomnak sem lettek volna oly borzalmas jelenetei, ha a régi rend hívei ismerték volna a fejlődés új és kikerülhetetlen irányát.

A szociológia tehát a társadalmi tüneményeket nem mint bámulat vagy a kritika tárgyait, hanem mint a megfigyelés anyagát fogja fel, s egyedül azzal foglalkozik, hogy a jelenségek kölcsönös egymásra hatását, összefüggést megállapítsa s kiderítse a befolyást, melyet ezen jelenségek mindegyike az emberi fejlődés egyetemes menetére gyakorol.

Nem foglalkozik az ember és a társadalom végcéljával, mert ez kívül esik az igazi tudományon, hanem csupán tényekkel, és az ezekben mutatkozó törvényt keresi. Az így kikutatott törvények alapján célja a társadalom reorganizációja. Comte-nál tehát a filozofia is gyakorlati célokat szolgál. Ezzel ugyan újat nem mondott, mert előtte már több pozitív gondolkodó, köztük a legnagyobbak egyike Bacon ugyanezt vallotta, de élesen kiemelte ezzel azt az ellentétet, mely a pozitív filozófiát a régítől megkülönböztette.

A régi filozófia a tudománytól nem várt praktikus hasznot. Mi a legfőbb jó, a szenvedés rossz-e, minden végzetes-e, lehetünk-e bizonyosak valamiben, bizonyosak lehetünk-e abban, hogy semmiben sem vagyunk bizonyosak, a bölcs lehet-e szerencsétlen, ilyen és ehhez hasonló üres és meddő kérdések foglalkoztatták az ó és középkor legtehetségesebb férfiainak agyát. Volt elég szántás, boronálás, takarás, cséplés, de a magtárban nem volt egyéb, csak polyva és üszög. Így jellemzi Macaulay Lord Baconról írt gyönyörű essay-ében a görög és római filozófiát. Sokat foglalkozott — írja — az erkölcsi tökéletesség elméletével, melyek oly magasztosak valának, hogy sohasem lehettek egyebek elméletnél; kísérletekkel oldhatatlan talányokat oldani meg, intésekkel elérhetetlen lelki állapotot érni el. Nem tudott leereszkedni arra a szerény szolgálatra, hogy előmozdítsa az emberek jólétét. Minden iskola kárhoztatta ezt a szolgálatot, mint lealacsonyítót, sőt megróttá mint erkölcstelen. Posidonius, egy Cicero és Caesar korabeli író egyszer annyira megfélekedezett magáról, hogy a szerényebb jótétemények között, melyeket az emberiség a filozófiának köszön, a boltozat felfedezését és az érczek használatának behozatalát is elősorolja. Ezt a dicséretet bántalomnak tekintették és ily érzéssel fogadták. Seneca hevesen tiltakozik ez ellen a sértő bók ellen. Szerinte az igazi filozóf nem gondol vele, hogy boltozott tető van-e fölötte, vagy semilyen. A filozófiának semmi köze ahhoz, hogy az embereket az érc használatára tanítsa. Arra tanít, hogy legyünk függetlenek minden anyagtól és műtani készülékektől. A bölcs természetszerűen él. A helyett, hogy faja testi kényelmét növelni kísértené meg, sajnálja, hogy élte nem abba az aranykorba esett, melyben az emberi fajnak nem volt egyéb oltalma a hideg ellen a vadállatok bőrénél, mas védelmezője a nap ellen a barlangoknál. (Ugyanekkor két milliót adott ki uzsorára és fejedelmi kertben lakott e stoikus

bölcs,) Ilyen embernek részt tulajdonítani az eke, a hajó vagy malom feltalálásában: sértés. Az ily dolgoknak feltalálása legalacsonyabb rabszolgának való vesződés; a filozófia tiszte: a lélek művelése. »Ma-holnap azt fogjuk hallani, — kiált fel Seneca — hogy az első cipőkészítő filozóf volt.« Részünkről, ha választani kellene az első cipőkészítő és a Haragról szóló három könyv között, a cipőkészítő mellett nyilatkozánk.

Ugyanez a szellem, mely a Senecából vett idézetből kitetszik, járta át az egész ókori filozófiát. »Erény vagy élvezet« volt a harci jelszó, végül kitűnt, hogy a stoikus ép oly kevésbé növelte az erények számát, mint az epikureus az élvezetekét.

A keresztény egyház szövetséget kötött a régi filozófiával. Egyik megrontotta a másikat, de gyümölcsöt a középkori bölcsészet sem termett.

Új irányt a reformáció adott. A kik a Vatikánt lerázták, nem fogadhatták el az iskolák tanait sem, a kapocs a kettő között oly szoros vala. Megvetéssel bántak a görög filozófiával, mintha Aristoteles felelős lett volna Aquinói Szent Tamás hit-tanáért. Ekkor jelent meg Bacon. Az a filozófia, a mit ő tanított, módszerre, célját tekintve lényegesen különbözött előzőitől. Ennek a filozófiának módszere a természettudományi volt, célja pedig nem a léleknek magasabb régiókba való felemelése, hanem az emberi boldogság növelése, de nem erkölcsi intelmekkel, hanem a tudomány érczésletének reális szaporításával. Nem virágot, hanem gyümölcsöt nyújtott. Eme iránynak tanítványa Comte. A szociológia kiépítését a Bacon által kezdeményezett szellemi forradalom utolsó felvonásának nevezi.

A pozitív-filozófia — mondja — nem a végkokat és végcélokat keresi; célja gyakorlati: a társadalom reorganizációja és folytonos javítása. Ezt a célt szolgálják az egyes tudományok és a tudományok hierarchiája.

III.

Nézzük már mostan, Comte szerint hogyan juthatunk el a társadalom törvényeinek megismeréséhez. Körülbelül vele egyidejűleg kísérletet tett Cabanis a társadalom törvényeit kizárólag a fiziológiából levezetni. Comte ezt lehetetlennek tartja, mert bár a társadalom törvényei a szerves és szervetlen

világ törvényeitől függnnek, de meg vannak a maga, a fiziológiából le nem vezethető és nem igazolható törvényei is. Lehozhatunk ugyan — úgymond — az emberi szervezet általános törvényeiből bizonyos következtetéseket, melyek az emberi fejlődés legkorábbi fokaira vonatkoznak, a melyekről történeti adataink vagy éppen nincsenek, vagy pedig igen hiányosak; a mint azonban a társadalmi fejlődés előre halad, tünetényei egyre kevésbé határozottan meg az emberi szervezet ösztönei, hanem az elmúlt nemzedékeknek a jelen nemzedékre való halmozódó befolyása által. Az emberek pedig, kiknek mivoltuktól függnnek a történeti tények, nem elvont vagy általános, hanem történeti emberi lények, melyek már idomítottak, s azzá, a mik, a társadalmi intézmények által lettek. S minthogy ez így van, nincs olyan lánegész a világon, ki — kiindulva a létező ember tiszta fogalmából, a ki oly világba van helyezve, a milyen ez a mi földünk az emberi működés előtt lehetett — képes lenne deduktív módon előre megmondani és kiszámítani a fejlődés azon tünetényeit, melyek valóban beállottak. De nincs is erre szükség. Mert ha az emberiség *történetét* mint összefüggő egészet tekintjük, rájövünk, hogy az meghatározott folyamatot és fejlődésében bizonyos rendet követ. Csak ezután kezdődik a fiziológia szerepe. Az ember általános törvényei, a szociológia adatainak egy részét teszik, ezeknek tehát igazolniok kell a társadalomnak a történet segélyével levont törvényeit,, különben bármily helyeseknek látszanak a történetből levont törvények, azok el nem fogadhatók. Akkor a história rosszul értelmezett és a levont törvény téves.

Ha ellenben a társadalom azon törvényei, melyek az emberiség történetéből tapasztalatilag levezettek, az ember élettani törvényeivel is összhangban vannak, akkor azok pozitív törvényekké lesznek, s a szociológiából tudomány lesz.

IV.

Ezekután Comte a társadalom törvényeinek vizsgálatába merülve azt mondja, hogy a társadalom nem annak a haszonnak köszöni eredetét, a melyet a társulás nyújt, hanem az emberrel veleszületett azon tulajdonságoknak következménye, melyek az embert a társas együttélésre készítetik. Ezek a tulajdonságok pedig: az ember vonzódása hasonlók társaságához és az ember jóindulatú természete.

Tehát az együttélésre vonatkozó egy ösztönszerű hajlam hozta létre a társadalmat, nem pedig azoknak az előnyöknek megfontolása, melyeket a társulás nyújt.

Nem szándékozunk e helyütt a társadalom keletkezésével bővebben foglalkozni, az olvasót Pikler: »A jog keletkezéséről és fejlődéséről«, »Az emberi egyesületek fejlődéséről« és Jászi »A történelmi materializmus állambölcselete« című műveire utaljuk. De meg kell jegyeznünk, a mi nyilván minden olvasó eszébe ötlük, hogy honnét van az emberben á priori egy ilyen altruisztikus »társulási hajlam«, egy ily »vonzódás a hasonlók társaságához«. Nyilván nem a társulási hajlam hozta létre az emberi társadalmat, hanem fordítva, ez a hajlam keletkezett a társadalmi együttélés folytán. A társadalmat nem ilyen hajlamok, hanem azon előnyök hozták létre és erősítették meg, melyeket a társulás nyújt. A mivel nem azt akarjuk mondani, hogy valamilyen elméleti okoskodás, hogy a társulás előnyös, vitte volna az embereket az egyesülésre, hanem igenis azok a tapasztalatok, melyeket lassanként szereztek (pl. egy faág letöréséhez, a vad elfogásához egy ember gyenge volt stb.)

A társas ösztön mellett meg van az emberben Comte szerint az önző hajlam is, mely őt arra ösztökéli, hogy a társadalomból kiváljon.

A társadalom szerkezetének szilárdsága, haladása és fejlődése azonban egyenes arányban áll az altruista ösztönöknek az önzésen való túlsúlyával. A társadalmi fejlődés alapelve tehát: az altruizmus, mely szerint minden egyén másért él. Ennek az elvnek igazi megtestesülése a család. A család és nem többé az egyén képezi a társadalmi sejtet; a család azonban szerinte már biológiai képződmény, ennek tanulmányozása kívül esik a szociológián, ez a biológia szférájához tartozik.

A társulás másik nagy formája: az ipari kooperáció. Előnyei különösen a munkamegosztás folytán óriásiak. Másrészt azonban a munkamegosztás folytán minden egyén ugyanazon részletmunkával foglalkozik s ezen egyhangúság gyilkos méreg a szellemi képességekre. Ezen káros hatások elhárítására tehát egy szellemi hatalmat kell alkotni, mely az embereknek a szintetikus és általános eszméket tanítaná.

Nagyobb figyelmet érdemel társadalmi dinamikája, vagyis a társadalmi fejlődés törvényeinek tanulmányozása. Lényeges tételét, hogy a társadalmi fejlődés a szellemi fejlődéstől függ, sok gondolkodó átvette. Különösen azok a kísérletek, melyek

a szociológiát lélektani alapon kísérelték meg felépíteni, összefüggésben vannak a pozitívizmus megalapítójának tanaival. Houzeau J. C. könyve: A csillagászat történelmi jellemvonásai-ról; Buckle-é: Az angol civilizáció történetéről és számtalan mű Comte tanainak erős befolyását mutatják.

A társadalmi fejlődésben mindenekelőtt három másodlagos tényezőt különböztet meg. Ezek: 1. az éhség és a hiányérzet, mely az embert munkára és találmányokra ösztökéli; 2. a halál, mert ha az ember örökké élne, hiányoznák az ifjak folyton újjító törekvése, a testi és szellemi felfrissülés, tehát nem lenne haladás; 3. végül a népesség gyors szaporodása, mert gyorsítja az emberi nemzedékek körforgását és ezzel kiélesedik az egyéni törekvések harca és gyorsítatik az ebből folyó társadalmi mozgalom. Valóban, a hol a házasságok korábban kötöttek, ott a vélemények harca erősebb és a fejlődés gyorsabb.

De ezek csak másodlagos tényezők a haladásban. A legfőbb hatóerő, a társadalmi fejlődést meghatározó főök: az emberi gondolkodás fejlődése.

Emberi tehetségeink többfélék: erkölcsiek, értelmiek és érzelmiek. Ezek közül az értelmiek adják a fajunk haladását meghatározó ható erőt. Nem mintha emberi mivoltunknak az értelmiség volna a leghatalmasabb része, sőt ellenkezőleg a leggyengébb, de ez a vezető rész. Az érzelmiek és a hajlamok nem működhetnek teljes erejükkel és meghatározott irányban, csak ha az elmélkedő értelmet teszik vezetőjükké. A szenvedélyek az egyes emberben sokkal energikusabb erőt alkotnak, mint a pusztán értelmi meggyőződés, de ezek az embereket nem egyesítik, hanem szétszórják a törekszenek.

Az értelem tehát a vezető rész. Az értelem fokától függ, a jelenségeket miképp fogjuk fel, ezen ismeretek viszont meghatározzák azokat az eszméket és elméleteket, a melyeken a társadalmi rend nyugszik.

Minden társadalmi rend tehát bizonyos alapvető eszmék rendszerén nyugszik, ezeket az eszméket pedig csak az elmélkedő ész adhatja, mely olyan módon vezeti ösztöneinket, hogy azok kielégítést nyerhessenek. Ezért volt mindig az értelem és az eszme vezérlő elem az emberiség történetében.

Az emberi értelem pedig több százados történetében három nagy stádiumon ment keresztül: a teológiai fokon kezdte és a metafizikai fokon (XIII—XIV. század) át napjainkban a

pozitív fokhoz közeledik. Ezen három szellemi korszaknak a társadalmi fejlődés ugyanannyi korszaka felel meg: a katonai, a jogászai és az ipari stádium.

V.

Az emberi értelem tüneményeiből könnyen levezethető Comte szerint, hogy a tudományok összes ágainak, tehát a társadalmi intézményeknek is ezen a három fokon kellett keresztül haladniok.

Ha ugyanis az emberi értelem fejlődésének jelenségeit kutatjuk, a látszólagos szabálytalanságok közepette egy sarkalatos törvényre akadunk, mely változatlan érvénnyel intézi ama jelenségek menetét. Rájövünk ugyanis, hogy az emberi értelem fejlődésében három egymást követő és egymástól lényegesen elütő jelleggel bír. Először a teológikus, aztán a metafizikai és végül a pozitív jelleggel.

Az ember pályája kezdetén a körülötte végbemenő összes jelenségeknek olyan magyarázatot ad, hogy azok bizonyos természetfölötti tényezők befolyásának köszönik létüket. Majd később felfogása oda módosul, hogy a jelenségeket bizonyos absztrakt erők hozzák létre, mely erők a testekben bennrejlének ugyan, de tőlük lényegileg különböznek.

Végül az ember rájön, hogy a jelenségeket előidéző okokat nem, hanem csupán e jelenségek külső nyilvánulásait és az ebben mutatkozó szabályszerűségeket ismerheti meg, s hogy az összes társadalmi és természeti jelenségeket megváltozhatatlan természeti törvények alatt állóknak kell tekinteni.

Korunk eszméinek már java része áthaladt a két első fokon és a harmadik fokhoz közeledik. A kémia, az élettan még csak most érte el a pozitív fokot, a szociológia pedig még csak a metafizikai fokon van.

A társadalmi intézményeket és a tudomány előrehaladását az emberi értelem ezen különböző fokozatai határozzák meg, másszóval az ember joga, erkölce, vallása, a fejlődés különböző fokain azért más és más, mert elménk a fejlődés különböző fokain a jelenségeknek más és más — teológiai, metafizikai vagy pozitív — magyarázatát adja.

Ennek teljes megértése végett a három állapot törvényét kétféle szempontból kell vizsgálnunk. Az egyik a fizikai szem-

pont, vagyis az, mikép vezethető ezen törvény le az emberi organizmusból; a másik a morális szempont, mely megvilágítja, hogy ezen törvény az emberi értelem kifejlődésének egyetlen lehetséges célirányos módja.

Természetes és ellenállhatatlan hajlam kényszeríti ugyanis az embert arra, hogy kezdetben teologice gondolkodjék és csak később legyen felfogása metafizikai és még később pozitív jellegű. Miért? Mert az ember legelőször azt az akciót veszi észre, melyet ő a többi emberre és a melyet a többi ember ő reá gyakorol. Nyilvánvaló, hogy ugyanilyenek fogja fel azt az akciót is, melyet az élettelen testek ő reá, valamint a dolgok egymás irányában gyakorolnak. Innét van, hogy minden dologban élő lényt lát. Csak így tudja megmagyarázni a természeti tüneményeket. Ha manapság — mondja Comte — mikor mind az a pozitív ismeret, melyre az idők folyamán szert tettünk, rendelkezésünkre áll, eszünkbe jutna kutatni, akár csak a leg-egyszerűbb jelenségekre vonatkozólag is, hogy milyen hatalom erejénél fogva idézi elő az általunk oknak jelölt tény ama másik tény, melyet okozatnak nevezünk, akkor szakasztott olyan magyarázatot adnánk, mint a minők az első emberi teóriáknak is alapul szolgáltak.

Az ember tehát abból indul ki szükségképen — Comte-ot idézzük — hogy a dolgokat magához hasonló élő lényeknek gondolja, sőt egy részét magasabb rendű lénynek, a mennyiben ereje, mint pl. a napé, a folyamé, nagyobb az emberénél. Ez a fetisizmus kora.

Később, a mint a megfigyelő képessége fokozatosan tökéletesbedik, ez az első hipotézis egy másik, valószínűbb feltevésnek ad helyet. Ezen felfogás szerint már a természet élettelen és azt bizonyos számú láthatatlan, egymástól elütő és független emberfeletti tényező kormányozza. Ez a politeizmus korszaka.

A megfigyelés gyarapodása folytán az ember felismeri, hogy az egymástól függetlennek hitt természeti erők szoros összefüggésben vannak egymással és ezen felfogás eredménye, hogy a természetfeletti lények számát folytonosan apasztani törekszik, míg végül a lények számát egyre redukálja.

Ezen teológikus felfogás, mely eleinte csak a természeti jelenségeket magyarázta, később az ember és a társadalom jelenségeit is felöli és innétül hatalmas befolyást gyakorol az emberiség fejlődésére.

A fejlődés folyamán az ember még tovább jut, a nagy természetfeletti ok egyenes közbelépését mind szűkebb korlátok közé szorítja, s utóbb csakis azoknak a tüneményeknek intézését bízva rá, melyeknek pozitív törvényei még ismeretlenek előtte. A természeti jelenségek magyarázatánál azonban a természetfeletti okot már figyelmen kívül hagyja. Ez a második korszak, mely csak átmenetet képez a pozitív fokhoz.

Végül — mikor a természetes felfogás terjedelme és általánossága elegendő mértékben biztosítva van, a mi csak napjainkban következett be — s mikor a természettudományi módszer a főbb pontokban felölelte valamennyi kutatási teret, akkor értelmünk *analógia* útján kiterjesztette ezen módszert az összes jelenségekre (ideértve az ismeretleneket is) és arra a felfogásra jutott, hogy az összes — természeti és erkölcsi — jelenségek változatlan fizikai törvények uralma alatt állanak. Ez időtől fogva a teológikus módszert, mely némely jelenségek magyarázataképp napjainkig fennmaradt, olyannak tekinthetjük, mely kutatásainkban többé nem alkalmazható.

Meg kell jegyeznünk, hogy Comte szerint is az ember sohasem volt teljesen és kizárólag teológikus gondolkodású. Mindenkor volt néhány tünemény, melyeket egyszerűségük és szabályosságuk folytán kezdettől fogva természeti törvények alatt állóknak tekintettek. Azonban e jelenségek távolról sem voltak nagy számmal és nem is a legfontosabbak közül valók.

De nemcsak keresztül ment — Comte szerint — az emberiség az említett három állapoton, de bebizonyítható, hogy szükségszerűen az adott sorrendben is kellett átmennie. Az emberi gondolkodás belső kifejlődésének törvényéből folyik ez.

Sokan hajlandók ugyanis napjainkban a teológikus korszakot úgy tekinteni, mint az emberi elme hosszas tévelygését. Ennek tekinti még az a kevés számú gondolkodó is, ki ezt az eltévelyedést elkerülhetetlen átmeneti stádiumnak ítéli. Szükséges tehát annak a konstataciója, hogy az emberi értelem nem leledzett az újkorig a hülyeség állapotában, hanem mindenkor azzal a módszerrel élt, mely legkedvezőbb volt a továbbfejlődésre.

A pozitív rendszer ugyanis a legbiztosabb, sőt az egyedüli biztos, de a leglassúbb is és épen ezért az emberi elme gyermekkorának legkevésbé felel meg. Ahhoz, hogy a pozitív módszer funkcióba lépjen, a megelőző megfigyelések hosszú sorozata szükséges, annál is inkább, mert épen az első természeti tör-

vények felfedezése igényel aránylag leghosszabb időt. Ámde másfelől az abszolút empirizmus lehetetlen. Az ember természeténél fogva képtelen, hogy nemcsak tényeket kombináljon, s belőle következtetéseket vezessen le, hanem ezenkívül még arra is, hogy azon tények körülményeit némi pontossággal meg is figyelje és kellő biztonsággal emlékezetében tartsa, ha csak ezekhez a tényekhez nem fűz valamilyen magyarázatot. Szóval ép oly kevéssé lehetséges huzamosan tartó megfigyelés teória nélkül, mint pozitív teória folytonos megfigyelés nélkül. Kétségtelen ebből, hogy tehetségeink mindenkor a kezdetbeli fejletlenség fokán maradnak, ha a jelenségeken való elmélkedés megkezdése végett be kellett volna várni, míg azoknak összefüggése, valamint a legjobb kutatási módszer magából a megfigyelésből fejlődik ki. Az emberi értelem tehát a haladás első lépéseit csakis a teológiai felfogás járszalagán tehette meg, mert csak ennek a módszernek volt meg az a képessége, hogy fejlődésünk kezdetén provizórikus értékű teóriát szolgáltasson.

Ezenkívül azok a különböző módosulások, melyeken a teológikus módszer a fetiszizmustól a monoteizmusig átment, nagyban gyorsították a fejlődés folyamatát, mivel a természetnek mind kevesebb erőre való visszavezetését nyújtották. A monoteizmus szolgáltatta először a természet összes jelenségeinek egységes világfelfogását.

De kezdetleges fokon nemcsak a teológikus filozófia volt egyedül lehetséges, hanem ez is felelt meg igazában azon kutatások természetének, melyek ezen a fokon az értelmünket foglalkoztatták.

Kezdetleges fokon az ember tudatlanságánál fogva nagyon is túlbecsülik erejét és épen csak a végokok, a világegyetem keletkezésére és igazgatására vonatkozó eszméket tartja magához méltónak. Ellenben az elme pozitív fokon épen ezen végokok kutatásával hagy fel és csupán a jelenségek kölcsönhatásait vizsgálja, mert tudja, hogy a végokokat felfeszíthetetlen záruk őrzik az emberi kutatás elől.

E szerint, még azt az esetet is feltéve, hogy pályánk kiinduló pontján a szóban forgó két módszer között szabadon választhatunk volna, bizonyára tétovázás nélkül lenézéssel mellőztük volna a pozitív módszert, mely ígéretei szerénységével és haladásának lassúságával igen csekély mértékben elégítette volna ki kezdetbeli végtelen szárnyalású értelmi szükségleteinket.

Ámde kizárólag a teológikus rendszer biztosíthatta a haladást kezdetleges fokon azért is, mert lehetővé tette, hogy oly osztály alakulhasson, mely úgy az anyagi termelés, mint a hadakozás fáradalmaiktól menten, ügyeimét szakadatlanul a természet tanulmányozására fordíthatja. A papi osztály ezen hivatása kezdetleges fokon óriási fontosságú. De nem kisebb fontosságú a fejlődés szempontjából, hogy a teológikus felfogás az ő túlvilági büntetéseivel tette lehetővé a tartós társadalmi állapotot s ez által a fejlődést, mely csak társadalmi állapotban képzelhető. Egyedül a teológikus doktrínának tekintélye bírta fentartani és biztosítani a harcosokból és rabszolgákból álló társadalomban a papi testület kormányzó hatalmát.

A teológikus és a pozitív felfogásmód sokkal eltérőbbek egymástól, hogy értelmünk közvetítő láncszem nélkül térhetne egyikről a másikra. Ezen közvetítő szerep jut a metafizikai gondolkodásmódnak, mely lényegileg nem is más, mint a teológiai némi módosítása. A metafizikai felfogás szerint már minden egyes jelenség egy sajátos absztrakt erőnek köszöni lételet. Ezek az elvont erők kezdetben mintegy a felső hatalom kisugárzásai (emanatioi) gyanánt szerepelnek, később azonban indeterminált jellegüknél fogva mindinkább szubtilis párakká oszlanak, annyira, hogy utóbb csak a jelenségek absztrakt elnevezéseiként jönnek számba. A természet törvényeinek megismerése után pedig ezen magyarázat teljesen hitelét veszti és lehetőséggé válik azt pozitív értelmezéssel helyettesíteni.

Az előző rendszerek csak átmenetül szolgálnak a pozitív fokhoz, a melyre az emberi gondolkodás napjainkban eljutott és a melyről az előbbi fokokhoz visszatérés nem lehetséges, mert fejlődése folyton emelkedő.

A szellemi fejlődés ezen három fokához képest a civilizáció három nagy lépcsőfokra osztható:

Első: a teológia és a hadakozás korszaka. A társadalom e stádiumában a teoretikus eszmék kizárólag a természetfölöttiek birodalmába tartoznak. A sok istenség visz a háborúskodásra, tehát a társadalmi viszonyok úgy a magánéletben, mint a közélet terén kizárólag katonai jelleggel bírnak. A társadalmi tevékenység egyetlen célja: a hódítás. Ipari munkásság csak annyiban létezik, a mennyiben az emberi existenciához szükséges. Legfontosabb társadalmi intézmény: a termelők rabszolgasága, mi a katonai rendszer következménye.

A második korszak a metafizikai vagy a jogászok korszaka.

A képzelődés mindvégig dominálja a megfigyelést, de az utóbbi már némileg módosítja amannak túlsúlyát. Világi tekintetben az ipari munkálkodás már nagyobb fejlődésnek indul, a nélkül, hogy túlsúlyra vergődnek. Innét van, hogy a társadalom már nem kizárólag hadakozó, de nem is tisztán ipari jellegű. Az egyéni rabszolgaság már nem direkt és korlátlan; a termelő jóllehet még mindig rabszolga, már némi jogokat vívott ki gazdájától. Az ipari munkálkodás egyre jobban tökéletesedik és ennek haladása végtére a rabszolgaság teljes eltörlését vonja maga után. A termelő azonban, ha fel is szabadult, még mindig kénytelen a kollektív önkényt tűrni. De lassanként a közélet is kezd módosulni. Az ipari munkálkodás előbb mint a hadakozás segédeszköze vív ki magának kíméletet és védelmet, később fontossága folyton erősödve, csakhamar már a háborút fogja fel úgy, mint az ipar pártolására szolgáló eszközt. A hűbériség: az egyházi rend következménye.

Végül a harmadik kor: a tudomány és a békés munkálkodás kora, jogászok alkonya. A mérnökök (tudósok és mesteremberek egy személyben) veszik át a vezetést. A társadalom egyetlen és állandó célja: a termelés, mi a tudomány pozitív fokának a folyománya.

VI.

Sokan nagy súlyt helyeznek arra, hogy Comte a három állapot törvényét St. Simontól vette át. Ez igaz ugyan, de bizonyos az is, hogy ez a törvény a Comte nevével kapcsolatban ment át a köztudatba és alapvető indokolását is ő adta.

A tudományos eszmékre is áll az, hogy annak sajátja, a ki érvényesíteni tudja, s azé, a ki jól tudja alkalmazni. Jellemző esetet olvastunk erről Emersonnál, Mirabeau — írja — eltulajdonított minden jó gondolatot, minden találó szót, a mi Franciaországban mondatott. Dumont beszéli, hogy a Convent karzatán ülve hallotta Mirabeaut szónokolni. Dumontnak eszébe jutott, hogy írhatna hozzá egy befejezést, s azt azonnal írónnal meg is írta és megmutatta egy barátjának, a ki helyeselte. Dumont akkor este megmutatta Mirabeaunak. Mirabeau elolvasta, pompásnak mondta s kijelentette, hogy holnap be fogja szöni beszédébe a gyűlésen. »Lehetetlen — monda Dumont — mert megmutattam egy barátomnak«. »Ha megmutatta barátjának és még ötven másnak is, mégis elmondom holnap», s el is mondta nagy hatással a másnapi gyűlésen.

Comte azt tette rendszere alapelvévé, mi St. Simonnál másodrendű jelentőséggel bírt és így újat adott.

Más kérdés, hogy kiállja-e a három állapot törvénye a kritikát. Erre határozottan nemmel felelünk.

Említettük, hogy Comte szerint az egyes tudományok az általa adott sorozatban érik el a pozitív fokot. Tehát először a matematika, aztán az asztronómia, fizika, kémia, biológia, végül a sociologia, mely még most is metafizikai stádiumban van.

Rendszere szerint tehát az algebra, asztronómia, fizika pozitív fokát elérte, mikor az emberi gondolkodás még csak a második, a metafizikai korszakát éli. E szerint lehetséges volna, hogy az emberi gondolkodás az asztronómia és fizika törvényeit tekintve pozitív, s más tudományt tekintve metafizikai stádiumban legyen. Ennek az ellenmondása kézenfekvő.

Ha az emberi szellem pozitív fokát csak napjainkban érte el, mint Comte tanítja, hogyan lehettek pozitív tudományok már előbb is? Ha pedig az egyes tudományok már a pozitív fokot előbb is elérték, hogyan mondhatom, hogy az emberi gondolkodás még nem érte el a pozitív fokot.

Mert ha Comte azt mondaná, hogy a szociológia nem érte még el a pozitív fokot, azt értenők. De azt mondani, hogy az emberi értelem nem érte még el azt a fokot a szociológiát tekintve, de elérte az asztronómiát vagy fizikát tekintve, nyilvánvalóan képtelen dolog

Aztán meg Comte folytonosan felcseréli fejtegetései folyamán a társadalom törvényeit a társadalomtudomány törvényeivel. Úgy beszél a társadalomról, mint a melyet csak akkor lehet a francia forradalom utáni zavarokból kivezetni, ha társadalom pozitív törvényeit a tudomány felleli. Ámde ez ugyanolyan volna, mintha valaki azt mondaná, hogy a testek csak azóta esnek az űrben az esés törvénye szerint, mióta a fizika a szabad esés törvényeit felfedezte.

Ha egyszer — a mi Comte szerint is áll — a társadalomnak minden emberi beavatkozástól független törvényei vannak és az emberi gondolkodás fejlődésének harmadik fokára, a pozitív fokra már eljutott, akkor ezen fejlődési foknak megfelelő intézményeket létesít, akár megtalálta a tudomány a társadalom törvényeit, akár nem. A társadalom törvényeit vonjuk le a társadalmi jelenségekből, nem pedig a társadalmi jelenségeket csináljuk a társadalom törvényei szerint.

Igaz, hogy a társadalom törvényeinek megtalálása után hosszabb tapogatódzás és erőpazarlás nélkül lehetne a kor irányának megfelelő intézményeket létesítenünk, s hogy sokan nem vágyódnának vissza rég múlt intézményekhez, ha biztosan tudnák, hogy visszatérés a társadalomban sem lehetséges, de viszont épen a Comte tételéből következik, hogy a pozitív fokra jutott emberi értelem pozitív — és nem teológikus vagy metafizikai — berendezéseket létesít, akár pozitív fokon van a szociológia, akár nincs.

VII.

A francia forradalom filozófusai a társadalom örök érvényű intézményeit, abszolút tökéletes alkotmányt, jogrendet, vallást, társadalmi intézményeket keresték. Vallás, természeti felfogás, társadalom, államrend, minden a legkíméletlenebb bírálat alá vétetett; mindennek az ész bírói széke előtt kellett létét igazolni, vagy létéről lemondani.

A ki a forradalmi és az előző korszakot ismeri, tisztában van, hogy a reformok gyors sikert csak úgy ígértek, ha azok mint az örök igazság megnyilvánulásai, mint a tiszta észből folyó követelmények állítottak fel.

Ennek a felfogásnak reakciójaképpen lép fel Franciaországban Comte, Németországban Hegel rendszere. Tiltakozás volt ez a racionalizmus túlhajtása ellen. A becsületes rajongókat kellett kijózanítani és meggyőzni őket, hogy örökérvényű társadalmi intézmények, abszolút tökéletes alkotmányformák nincsenek.

Comte a racionalizmussal szemben kimutatni iparkodott, hogy abszolút helyes társadalmi szervezet nincsen, mert a társadalmi rend a civilizáció mindenkori állapotával a legbenső kapcsolatban van, sőt karakterét a civilizáció legszorosabban körülírja.

A civilizáció állapotának megváltozása — mondja — a társadalmi rend megváltozását kell, hogy maga után vonja, különben zavarok és robbanások történnek a társadalom életében.

A civilizáció (mely az értelem állapotától függ) az alap, a társadalmi intézmények a felülépítmény. Ezek csak a kor eszméinek a visszaverődései. Tehát épen megfordítva, mint azt

a történelmi materializmus tanítja. Comte rendszere a reakció híveit akarta felvilágosítani, hogy visszatérés a természetben nincsen és törekvésük hiábavaló, mert a természet és a társadalom pályája emberi beavatkozással meg nem változtatható. Viszont a felvilágosultakat arról kellett meggyőzni, hogy ne egy minden időre és társadalomra egyaránt tökéletes alkotmányt keressenek, hanem olyat, mely a fejlődés irányával összhangban van.

Nagy apparátussal bizonyítja, hogy csakis azok a törekvések voltak a történet folyamán maradandók, melyek a civilizáció mindenkori állapotának megfeleltek. Mert a civilizáció állapota szabja meg minden korszakban, a társadalmi berendezést szellemi és világi téren egyaránt. Az elemek pedig, melyekből a civilizáció ideája alakul következők: a tudományok, a szépművészetek és az ipar.

A civilizáció körülírja a társadalmi szervezet természetét az által, hogy a társadalom tevékenységének célt tűz ki, azután megszabja a társadalom struktúráját is, mert megteremti és kifejleszti azokat a társadalmi, világi és szellemi erőket, melyeknek hivatása, hogy a köztevékenységnek irányt szabjanak. Tudnivaló, hogy a társadalmi test természete, mivel kollektív tevékenysége nem egyéb, mint valamennyi tagja egyéni és közös célra irányzott tevékenységének eredője, nem lehet elütő attól, melylyel alkotó elemei bírnak. Ámde elismert igazság, hogy a társadalom elemeinek mibenléte, a tudományok, a művészetek és az ipar többé vagy kevésbé előhaladott állapotával szoros összefüggésben van. De még ennél is evidensebb, hogy lehetetlen elképzelni egy olyan politikai rendszer huzamosabb fennmaradását, melynél a kormányzó hatalom nem a praeponderans társadalmi erőkre van ruházva. Ezeknek az erőknek a természetét pedig mindig és mindenhol a civilizáció állapota szabja meg. Igaz tehát az, hogy a társadalmi rend csak külső képe a civilizációnak.

Ha igaz, hogy a politikai rend a civilis rend kifejezője, szintolyan igaz az is, hogy a civilis rend meg a civilizáció állapotának a kifejezője. Bizonyos ugyan, hogy a társadalmi szervezet is viszont visszahatást gyakorol a civilizációra, de ez a visszahatás nem lényege és óvakodnunk kell attól, hogy emiatt felforgassuk a függési viszony természetes rendjét. *A társadalmi rend a civilizáció függvénye, a civilizáció pedig az emberi gondolkodásé, mely megváltozhatatlan fejlődésmenetnek van*

alávetve, minek magyarázata viszont az emberi organizmusban keresendő.

Ennek az igazsága nyilvánvalóvá lesz, ha megfigyeljük azt a hasonlatosságot, mely a fejlődés folyamán a legkülönbözőbb, egymással semmi összeköttetésben nem lévő népek között észleltetett. Ezt a rokonvonalat nyilvánvalóan csak a civilizáció természetes fejlődési menetének azonossága idézhette elő. Minek oka csak az lehet, hogy az az emberi szervezet sarkalatos törvényeiben bírja forrását, ezek pedig az összes létező népekre egyaránt érvényesek. Így például a régi görögök primitív erkölceit csekély eltéréssel fellelték Észak-Amerika civilizálatlan néptörzseinél; a hűbériséget pedig ugyanazokkal a lényeges vonásokkal, a melyekkel Európában a XI. században megvolt, a malayi népeknél találták meg.

Miután — mondja — a civilizáció és ennek nyomán a társadalmi rend fizikai törvényszerűséget követ, az emberek feladata csupán a civilizáció állapotának megfelelő rend megtalálásában áll. Ehhez pedig szükséges annak a felismerése, hogy a fejlődési processzus egyetlen közbeeső lépcsőfokát sincs módunkban átugorni, sem egyetlen retrograd lépést tenni. Ezért volt pl. ép oly eredménytelen II. József kísérlete, hogy Ausztriát messzibbre vigye, mintsem akkori állapota megengedte, mint Napóleonnak abbéli törekvése, hogy Franciaországot a feudális regime felé terelje vissza.

Mindamellettt a civilizáció üteme módosulást szenvedhet; ez változhatik bizonyos határok között, de iránya és az egyes lépcsőfokok tekintetében nem. A civilizáció ütemét módosító okok közé tartoznak a politikai kombinációk. Ezek segítségével lehet gyorsítani a civilizációt. Csakis ebben a tekintetben van a nagy lángelméknek is a fejlődésben szerepük. A lángész minden korban észreveszi, hogy a civilizáció megfelelő állapota szerint, mely változások időszerűek. Új és addig ismeretlen társadalmi erők, melyek régóta csendben munkálkodtak, az ő szavára hirtelen megjelentek és harcba vitték energiájukat. De a legnagyobb genie is csak megtalálja és nem feltalálja azokat az intézményeket, melyekre kora megérett.

A látszat ellenkező. Mert a nagy események alkalmával mindig és mindenütt csak a nagy emberek tűnnek szembe, sohasem azok az erők, melyek őket ellenállhatatlanul előre lódítják. A helyett tehát, hogy a kor szavát megértő emberek feltűnésében a civilizáció praeponderans befolyását ismernők

fel, az ő erőfeszítéseiket úgy tekintjük, mint egyedüli előidézőit a kivívott reformoknak. Pedig ezek előbb vagy később közbelépésük nélkül is létrejöttek volna. Ez onnét van, mert a látszathoz, ragaszkodunk és elhanyagoljuk a mögötte rejtőző valóságot. Stael asszony mondása szerint: a színészetet összevetesztjük a színdarabbal.

Comte ezen gondolata, hogy a nagy genie és törvényhozó nem csinálja, csak kifejezi kora eszméit, végig vonul többek között az »Ember tragédiájá«-n is. Madách — kire Comte nagy befolyással volt — megismétli ezt a gondolatot:

„Kiket nagyoknak mond a krónika
Mindaz, ki hat, megérté századát,
De nem szüli az új fogalmakat.
Nem a kakas szavára kezd virradni,
De a kakas kiált, mert hogy virrad.”

Comte tehát mint látjuk, ugyancsak szűk körre szabja a lánghelme szerepét. Rendszeréből folyik ez.

Feltéve ugyanis azt, hogy a társadalmi rend a civilizációtól függ, viszont a civilizációt mindenkori tudományos, művészeti és ipari ismereteink és az ebből vont eszmék határozzák meg. Ezeket az ismereteket és eszméket pedig nem-e épen a genie nyújtja, a ki — igaz, hogy már előző gondolkodók erőfeszítéseire támaszkodva — az emberiségnek az új ismereteket, találmányokat adja.

Ámde Comte szerint — és itt van a tévedése — az emberi szellem valami immanens erőnél fogva fokozatosan növekedik és az önmagától növekvő emberi értelem tesz képessé bennünket új eszmék, ismeretek szerzésére. »A pozitív politika két sarkalatos elve közül az egyik így szól: A társadalmi szervezetet nem szabad a civilizáció állapotától függetlenül szemügyre venni, hanem ellenkezőleg amaz ennek leszármazója gyanánt tekintendő. A második elv: hogy a civilizáció progresszív haladásában természetes és megmásíthatlan fejlődési menetnek van alávetve, mely az emberi szervezet törvényeiben gyökerezik. (A társadalom reorganizációjához szükséges munkálatok terveze 1822.) Hogy úgy mondjuk, szerinte nem az ismerettől függ milyen az emberi ész kapacitása, hanem megfordítva, az emberi értelem fejlődési fokától függ, milyen eszméink, ismereteink vannak. Ez képtelenség. Nem azért, van a fejlődés folyamán más és más ismeretünk, mert az emberi ész önmagától megnőtt, hanem fordítva, az emberi ész azért növekszik, mert az

ember több és több ismeretet szerzett. Az új ismereteket és eszméket pedig a geni-ének köszönjük. Viszont a természet (talán a végtelen sok variáció által) mindenkor gondoskodik kellő számú lángelméről is. Ezért éppen olyan egyoldalú az a felfogás, mely csak a viszonyokban keresi a haladás okát, mint az, mely csak a géniének tulajdonítja.

Comte még nem tudta, hogy az emberi értelemnek az idő folyamán való növekedése a természetes kiválasztásban és a szerzett tulajdonságok átöröklésében keresendő. A lelki átöröklés tüneményének széleskörű vizsgálatát csak a spenceri pszichológia indította meg. Comte nem tudta, hogy az egyén szerzett ismeretei folytán előállott észbeli gyarapodás és ezen magasabb észbeli potentia átöröklése éppen az oka az egész faj értelmi növekedésének és az nem egy immanens törvény szerint önmagától növekvő valami. Ezért cserélte fel ő a sorrendet, mely ismeret és észbeli gyarapodás között van.

Másik tévedése, hogy kiindulván abból a felfogásból, hogy az egész civilizált emberiség a fejlődés folyamán egy személynek tekintendő, nem az egyes társadalmak törvényét keresi, hanem az egész emberiség fejlődését mint egységes folyamatot fogja fel az emberiség egész történetét átölelő törvényt kereste, pedig nyilvánvaló, hogy a középkori hűbértársadalmakról, mint a régi klasszikus világ folytatójáról szólni nagy tévedés.

IX.

De rendszerének alapvető tévedése nem ezekben keresendő. Szerinte a társadalmi rend az emberek bizonyos alapvető véleményén, eszméin nyugszik. Ezen alapvető véleményeket, eszméket pedig a jelenségeknek teológiai, metafizikai vagy pozitív rendszerekbe való foglalása nyújtja. Más szóval a kormányforma, a jog, az erkölcs, a vallás egy társadalomban attól függ, hogy az emberekről, a világról, a természetről, a tüneményekről milyen eszméink vannak. A papi osztály uralmát a kezdetleges fokon az magyarázná, hogy a kezdetleges ember az Isten ujját látja mindenben, kezdetleges fokon a büntetés az Isten megsértésének eszméjén nyugszik, hogy a háborúskodás oka a sokféle istenhit stb. Comte nem vette észre, hogy ezen eszmék nem fejezik ki a valódi indokait az intézményeknek.

Ha azokat a tanújeleket vizsgáljuk, melyek a múlt világ érzelmvilágára vonatkoznak és reánk maradtak, tettek, szokások,

erkölcsök, törvénykönyvek indokolásait, látjuk, hogy tényleg léteztek olyan felfogások, eszmék, melyek szerint az Istenek kívánják bizonyos tettek véghezvitelét, Istenek parancsolják a háborút, hódítást, stb. Tényleg létezik olyan felfogás, hogy a királyság Isten kegyelméből való intézmény, hogy az Istenek parancsolják az embernek a vérboszút.

Tényleg létezett a görögöknél olyan felfogás, hogy az ember nem önmagáért, hanem az államért van. Vagy ha az újkort nézzük a francia forradalom tényleg hirdette, hogy az ember szabadnak született, hogy jogai a természet örök törvényeiből folynak.

Ámde ezen eszmék nem fejezik ki a valódi okot, a miért az emberek az ezen felfogásnak megfelelő intézményeket létesítették. Ezen eszmék, felfogások csak külső indokai az intézményeknek, de nem az igazi, legmélyebben fekvő okai.

Nem igaz pl. hogy a büntetéseket a teológikus fokon az határozta meg, hogy az istenség milyen fokú megértését látták a bűncselekményben. Ezzel csak indokolták az emberek a büntetést, hogy az könnyebben végrehajtható legyen. Honnan tudták az emberek, hogy milyen cselekedeteket tartanak büntetendőnek az istenek? Épen ilyen téves, hogy a görög jobban szerette volna az államot, mint a germán, vagy ez kevésbbé, mint más nép.

Nem bizonyos eszmék, hanem az emberek vagy az emberek egyrészenek jól felfogott érdeke tette szükségessé bizonyos intézmények étesítését, s ezt az emberről, a világról, a természetről, a jogról, az erkölcsről való valamely elmélettel csupán utólag indokolták. Ezen indokokat aztán mint a szükséges reformok okait állították fel, pedig az indok nem ezen eszmékben, hanem az eszméket alkotó osztályok érdekében keresendő.

Ez a magyarázata annak, hogy különböző korokban olyan eszmék és elméletek keletkeztek, melyekre szükségük volt azoknak, kiknek a reform, vagy a meglévő intézmény fennmaradása érdekükben állott. Ezért keletkezett a középkorban az a felfogás, hogy a rendek istentől valók, az újkorban, hogy a vallás, gyülekezés, sajtószabadság velünk született természetjog.

Ha tehát Comte azt mondja, hogy a társadalmi intézmények eszméinktől függnek, azt mondjuk, nem, hanem az érdekeinktől és az erőnktől. Nem elvontan állítunk fel bizonyos elméleteket, hanem a különböző ismeretekből olyan eszméket vonunk le, mely érdekeinknek megfelelnek. Természetesen társadalmi és nem tisztán tudományos kérdésekben. Az igazi ok: az érdek, az

indok: azok az eszmék, melyeket a jogról, társadalomról, világról látszólag minden célszerűségekre való tekintet nélkül alkotunk. Valahányszor a történet folyamán egy osztálynak szüksége volt egy reformra, szüksége volt a fennálló rend megváltozására, mindig keletkeztek olyan eszmék, melyek a reformot az isten, a józan ész, vagy a természet törvényeiből folyónak tüntették fel. A valódi ok azonban azok érdeke, kik a reformot kívánják. Ezen eszmék — melyekre Comte a társadalmi intézményeket visszavezeti — csak utólagos indokok.

Nem attól függ tehát a társadalmi rend mint Comte hitte, hogy a társadalmat alkotó egyéneknek a jelenségekről ilyen vagy olyan eszmék vannak, hanem attól, hogy milyen rend felel meg a legerősebb osztály vagy osztályok érdekeinek.

A gazdasági érdekek szerint tagosuló osztályok ereje és küzdelme dönti el végeredményében a társadalmi rendet, nem a világról, a természetről, jogról stb. valamilyen felfogás.

Ezzel ellenkezőleg Comte rendszere az egész társadalmi fejlődést eszmékre vezeti vissza, egyedül az eszméket tekinti ható tényezőnek. A különböző eszmék vívják meg szerinte harcaikat és a diadal az önmagában erősebb, igazabb eszméké.

Hiba volna az eszméktől és elméletektől minden szerepet az átalakulásoknál megtagadni. Abból, hogy egy eszme gazdasági érdekből fakad, nem következik, hogy létrejövén önmagában ereje nem lenne.

Továbbá az eszmék és elméletek lényegükben elrendezett ismeretek. Az is igaz továbbá, hogy ismereteinkből olyan elméleteket vonhatunk le rendszerint, melyek álláspontunknak megfelelnek, de ez sem feltétlenül áll, mert lehet valamely eszmének a helyessége oly nyilvánvaló, hogy azt kétségbe vonni, vagy tagadni vakság lenne, ha érdekeinknek nem is felel meg.

Mindezt koncedáljuk, de ezek dacára áll az, hogy politikai, erkölcsi stb. eszméinket érdekeink határozzák meg és hogy új társadalmi rend megvalósításához szükséges, hogy az új eszméket érdekünkben levőknek ismerjük fel, továbbá annak megvalósításához materialis erő is szükséges. Végeredményében tehát az önérdék és az annak érvényesítéséhez szükséges erő az a primár tényező, mitől a társadalmi rend függ, az önérdektől függetlenül keletkezett eszméknek pedig csak alárendelt szerepük van.

Comte két irányban tévedett.

Először, mikor az eszméknek tulajdonította a főszerepet és a külvilágot, természetet és gazdaságot nem a maga realitásában fogta fel, hanem úgy, a hogy azok bennünk visszaverődnek, tehát hogy bennünk milyen eszméket váltanak ki és nem vette észre, hogy egy eszme megvalósításához nem elegendő annak belső igazsága, hanem annak megvalósításához anyagi erő kell:

Másodszor főleg abban, hogy az eszmék keletkezését úgy fogta fel, hogy azok a világról való eszméink szerint, minden érdektől függetlenül készülnek és nem vette észre, hogy az eszmék és elméletek is csak eszközei egy-egy törekvésnek és nem a tényezőkből vont egy abszolút igazság. Hogy példával éljünk, az az eszme, hogy az ember a túlvilágon kárpótlást nyer földi szenvedéseieért, nem a kezdetleges ember hiányos természetismeretéből, vagy teológikus világnézetéből folyik, hanem célszerűségből, annak belátásából keletkezett, hogy a földön szenvedő emberiség egy részének vigaszt kell nyújtani és valamilyen kárpótlást kell a földi igazságtalanságokért, épen ádok érdekében, kiknek ezen igazságtalan helyzet hasznot nyújt.

Ismételjük (a mit, valamint az eszmék szerepét a szociális fejlődés terén Somló Bódog oly szépen kifejtett »Állami beavatkozás«) túlzás lenne azt állítani, a mit a történeti materialista felfogás vall, hogy kivétel nélkül minden esetben érdekeink jönnek létre elméletek, mert hisz akkor lépten-nyomon beleütköznénk a külvilágba, de viszont figyelembe kell venni, hogy épen a jog, erkölcs, vallás terén milyen tág tér nyílik az önkényes és saját érdekünknek megfelelő teoriák felállítására, a mint hogy tudjuk, hogy nem is késtek az emberek mindenkor ilyet felállítani. Mi tudjuk, hogy a forradalomkori »ész birodalma« nem volt egyéb, mint a polgárság eszményesített birodalma; hogy ugyanekkor az örök igazság a polgárok igazságszolgáltatásában találta megvalósítását s hogy a leglényesebb emberi jogok egyikének a tulajdon proklamáltatott. Napjainkban látjuk, hogy homoly tudomány is gyakran *jóhiszeműen* mennyire az érdekek szerint készül: Pl. Kidd angol és protestáns. Ő tehát az angol faj tulajdonágaiban és protestantizmusban találta meg az evolutio tényezőit. (A társadalmi fejlődés.)

Ha valaki azt állítaná, hogy a tűz nem éget, nemsokára tapasztalná állításának hazug és fájdalmas voltát, míg ha valaki azt állítaná, hogy a hűbériséget vissza kell állítani, mert pl. az emberek egyenlőtlen képességeiből következik, hogy csak az

lehet a helyes társadalmi rend, ennek az utóbbinak a hazug volta már nem olyan könnyen és közvetlenül lenne érezhető.

Szóval egy ilyen elméletet könnyen lehet gyúrni az érdekek álcázására és ezt épen séggel nem olyan könnyű lecáfolni, tehát hitelre is könnyen szert tehet azoknál, a kiknek érdekében van pl. a hűbériség visszaállítása.

Bizonyos fokig igaz az, hogy altruista eszmék és elméletek is befolyásolhatják cselekvéseinket, de első sorban és rendszerint azon eszmék, melyek azok érdekének felelnek meg, a kik azt felállították, vagy hirdetik. Figyelembe kell vennünk különben, hogy abból, hogy valamely elmélet hasznossági okokból állítatik fel, nem következik, hogy ezen eszme, tekintet nélkül arra a forrásra, melyből fakad, önálló erővel nem bírna. Szó sincs róla. Az eszmék és elméletek rendszerint érdekből állítatnak fel ugyan, de felállítatván azok önálló potenciával is bírnak.

Mindezt figyelembe véve is, áll az, hogy nem absztrakt eszmék és elméletek, hanem az érdekek és gazdasági erők határozzák meg végeredményében a társadalmi rendet. Az eszmék rendszerint csak ezen érdekek igazolásai. Comte akkor, mikor a jogi, erkölcsi eszmék és elméletek forrását a mindenkori ismeretekben jelölte meg, kétségtelenül mélyebbre ásott, mint a történeti iskola, mely deus ex machinaként a népszellemet, a nemzeti génuszt, a koronként önmagától fellépő eszméket jelölte meg végső indokul. A történeti iskola a jog és erkölcs forrását az önmaguktól keletkező eszmékben jelölte meg, holott Comte ezen eszmék forrását az ismeretekben, a civilizáció mindenkori állapotában találta és ez által sokkal közelebb jutott az igazsághoz. Sőt közelebb járt szerintünk az igazsághoz, mint Herbert Spencer. ki az érzéseknek és a faji jellegnek tulajdonítja a döntő szerepet.

Ennek dacára Comte tévedése oly alapvető tényekre vonatkozik, hogy azt nem fogadhatjuk el, mivel az eszmék nála nem rmt az érdekek visszaverődései jelentkeznek, hanem mint a jelenségekről való valamilyen, minden érdektől ment, magyarázatoknak folyományai.

Nála a külvilág úgyszólván elveszti realitását. Nemcsak a jog, erkölcs és vallás, hanem még a gazdaság forrását is eszmékben keresi. Az emberre a tükörben lévő képről következtet, s nem az emberről a képre.

Abból továbbá, hogy Comte szerint eszméinket ismereteink határozzák meg, azt következtetnénk, hogy ismereteinkből

bizonyos eszméket és elméleteket vonunk le, mik meghatározzák cselekedeteinket. A valóságban azonban Comtenál nem így áll a dolog. Ő úgy szól a különböző eszmékről, mintha bizonyos ismeretek birtokában öntudatlanul ezen eszméknek megfelelő társadalmi intézmények utáni vágy fogná el az embereket. Szerinte tehát nem azért alkotnak az emberek bizonyos adott eszmék birtokában ilyen vagy olyan intézményeket, mert ezekkel szükségleteiket jobban és jobban kielégíthetik, hanem ezen eszmékből szükségkép bizonyos meghatározott jog, erkölcs, stb. folyik, ezt a jogot és erkölcsöt csak felül kell ismerni, az már adva van a jelenségekben, s öntudatlanul a létező eszméknek megfelelő jog vagy erkölcs utáni vágy fogja el az embereket. Nála az emberi tevékenységnek a fejlődés folyamán úgyszólván semmi szerep nem jut, ismereteinkből folynak bizonyos eszmék és világnézetek, s ezen meglévő eszmékben bennrejlő, vagy belőlük folyó jogot vagy erkölcsöt kell csak felismerni. Ezen eszméket, s így a jogot vagy erkölcsöt, az emberi érdek szerint nem lehet irányítani, mert azok az emberi érdekektől függetlenül keletkezett eszmékből önként fakadnak.

Mondanunk sem kell, hogy ez tévedés. Véletlen dolog nem lehet, hogy éppen olyan elméletek keletkeznek a jogról, vagy az erkölcsről, a milyenekre szükség van. Nem függetlenül keletkeznek ezen elméletek a hasznossági belátástól, hanem ellenkezőleg éppen ezen okból keletkeznek. Olyan elméleteket alkotnak rendszerint az emberek a jogról, erkölcsről, a milyenre éppen adott gazdasági viszonyaik mellett szükségük van és nem a milyen a meglévő eszmékből a gazdaságra való tekintet nélkül folyik. Röviden: a jogra és erkölcsre is áll az, hogy azt »csinálják« az emberek, a mi az uralkodó osztályok, vagy ritkán az egész társadalom érdekének megfelel. Természetes, hogy az nem jelenti azt, hogy a külvilágra — tehát a létező természeti és gazdasági erőkre és eszközökre — való tekintet nélkül, érdekeinknek megfelelően, teljesen önkényesen csinálják, sőt ellenkezőleg, ezek az erők és eszközök adják meg azt a keretet, melyben az emberi tevékenység mozog.

Dr. Láncki Jenő.